

leszármazottjának házassága révén a nádasdudányi Nádasdy-levéltárba, onnan újabban az OL-ba kerültek. Zichynek Rottalhoz írt 108 levele csak a jegyzékben szerepel, a fasciculus a második világháború során elkallódott a kutatás nagy kárára, azok a levelek sok mindenre vetettek volna fényt.)

Zrínyi téli hadjáratának sikereiről a kamaraelnök siet a nádort is értesíteni. Ez 1664. február 3-án Teplicéről felel. Örül a vitéz horvát bán sikereinek, de lelkét még mindig Zichy teplicei közlései keserítik. Bálátja, hogy használni nem tud. Kétségbe van esve: minden tekintélyétől megfosztották. Halni kíván. Megismétli 1661-i ígérését a Zichy Ádámnak hagyandó összegre nézve. Kérdi, milyen ingatlan formájában hagyja. (OL Zichy-lt. Miss. 11546.)

Február vége felé Vitnyédy levélben ajánlja a fiatal Zichy Pált Zrínyi szolgálatába, kiemeli józanságát, nyelvtudását, példáját mások is követhetik majd, így a bán udvara az ifjúság nevelő iskolája lesz. (Fabó: i. m. II. köt. 165.) Az ifjú hamarosan meg is érkezett Csáktornyára. Amikor azonban atyja sajnálkozik, hogy nem vehetett részt Zrínyi téli hadjáratában, Vitnyédy fanyaron fogadja a köszvényes kamaraelnök illetően buzgalmát, inkább urának hadi szerepben való foglalkozására figyelmezteti, arrá nézve kéri segítségét. (Uo. II. köt. 169.)

Mikor elkövetkezett Zrínyi tragikus halála, a végzetes vadászatot is vele volt Zichy fia. A hős halálát követte családjának pusztulása. Végrendelete szerint özvegyét és árváját elsősorban öccsének, Péternek kellett volna védnie, és éppen ő akarta őket kiforgatni a vagyonból. Zichy viszont igyekezett megfelelni az elhunyt hős beléje helyezett bizalmának. Lement a Muraközbe egyezséget létrehozni a rokonok között. Elmosódott keltezésű levelében értesíti Lippy érseket (valószínűleg 1665 végén) visszaérkezéséről, az egyeztetés nehézségeiről. A végleges elintézés akkor lesz, ha a bán visszajön Munkácsról, hatszázad magával készül oda a szegénység nagy alkalmatlanságára. (Primási lt OL Filmtár, 6656. d. 456. — Zrínyi Péter leánya esküvőjére készülhetett, az volt 1666. március 1-én.) Zichy említett „Informatio”-jában azt állítja, hogy Zrínyi Péter neheztelt öreá Miklós családjának megvédése miatt. Vitnyédy még 1667 őszén is panaszkodik Rottalnak Zrínyi Péterre, hogy kinozza az ő urának feleségét. Rottal döntését kéri Zichy kezéhez. A Zrínyi Péterre panaszkodás mosakodás is volt Vitnyédy részéről, akkor már rebesgették az ő szerepét az összeesküvésben. (OL nádasdudányi Nádasdy-lt. Okiratok I. No 563.)

Zichy ugyanis 1667. november 3-án bizalmas levélben figyelmeztette Vitnyédyt a Bécsben róla hallottakra. Ez tiltakozott a vádak ellen. Még Lipót császárt is dicsérte: „Az kiben keresztien ver vagyon, kegyes Urunkat nem vadolhattia, mert Istenfelő es kegyes Feiedelem.” (OL nádasdudányi Nádasdy-lt. Levelek, no 440.)

Hogy Zichy belekeveredett abba az ügybe, amelytől hajdani iskolatársát vissza akarta tartani, annak oka a Wesselényitől örökölt 20 000 forint volt. Úgy szerette volna megkapni, hogy megveszi Széchy Máriától a zólyomlipcsei uradalmat, a vételárba beleszámítva az örökölt pénzt. Ezért gyakran érintkezett az özvegy nádornéval és környezetével, valamit megtudhatott titkaikból is. Egyébként a mozgalom felszámolásában a bécsi udvart nem az igazság vezette, hanem a zsákmányszerzés vágya. Az egész Wesselényi-vagyont akarta megkaparintani, nem nézhette el, hogy egy része Zichy kezén maradjon. Perbe fogta, csak súlyos áldozatokkal menekülhetett a legnagyobb veszedelemtől.

Családjának neve még egyszer összefonódott Zrínyi Miklós emlékével. Még élt, amikor István fia visszavette a töröktől a *Szigeti Veszedelem*-ben megénekelt Palota várát, Batthyány Ádámmal hosszas zárolás után megadásra kényszerítette Kanizsát, amelyet a hős bán egykor úgy szeretett volna visszavívni. A Kanizsánál felszabadult csapatok még idejében érkeztek Szalánkeménhez, hogy ott eldöntsék az addig kétes kimenetelű küzdelmet, ezzel megakadályozták, hogy a török újra befészkelődjék Magyarország belsejébe. A Zichy nevet harci dicsőség ragyogta be, de a győztes csata áldozatai között volt Zrínyi Miklós egyetlen örököse, Ádám fia ott halt hősi halált.

Szonkás Mihály

Az Aeneis alvilági seregszemléjének utókorához

Két éve — egy hérodotosi anekdota (VII 44—) interpretálása során — megpróbáltuk vázolni azt az utat, melyet a „síró Xerxés” alakja a perzsaverő görögség hybris-ideológiájának felejthetetlen megfogalmazásától a rhétoriskolák sivár példatárain, majd a keresztény consolatatio-irodalom sablonjain keresztül egész a XVII. századig megtett.¹ Különösen érdekesnek mutatkozott a III. század óta christianizált anekdotának vizionárius elemekkel való ötvöződése, annak kimutatása, hogy Cyprianus (Ad Don. 6: paulisper te crede subduci in montis

¹ A síró Xerxés. Ant. Tan. 12 (1965) 231. skk.

arui verticem celsiorem, speculari inde rerum infra te iacentium facies et oculis in diversa porrectis ipse a terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intueri: iam saeculi et ipse misereberis...² és Hieronymus xerxési látomásának (Ad Heliod., PL XXII 589 —: o, si possemus in talem ascendere speculam, de qua universam terram sub nostris pedibus cerneremus, iam tibi ostenderem totius orbis ruinas, ... et non Xerxis tantum exercitum, sed totius mundi homines, qui nunc vivunt, in brevi spatio defuturos...) ³ forrása a vízió-irodalom évszázados topikájában: a magasból vagy valamely hegyről való letekintésben, „a föld és ég közébe való felszállás eksztatikus élményének a Platon előtti időkbe visszamenő hagyományában”⁴ keresendő. Szükségtelen itt elismételünk azokat a helyeket — a Phaidontól a Somnium Scipionisig vagy az augustusi kor klasszikusaiig, a Corpus Hermeticum és a középkori vízió-irodalom idevágó szövegeiig, vagy a Máté-evangélium kísértés-jelenetének a szír Baruch-apokalypsisben olvasható párhuzamáig —, amelyek a jelzett összefüggést meggyőzően szemléltetik,⁵ és amelyek akárhánnyal még meg is toldhatnánk.

Egyre azonban vissza szeretnénk térni, még pedig Ed. Nordennek arra a megfigyelésére,⁶ hogy Musaeus az *Aeneis*-ben (VI. 676 —) az Elysium megtekintése után „indokolatlanul” (unmotiviert) mutatja meg Aeneasnak és a Sibyllának *jelülről* még egyszer azokat a „fényes mezőket”, amelyeket már végigjártak és közelről szemléltek: „Hoc superate iugum...” — dixit et ante tulit gressum campoque nitentis *desuper ostentat*,⁷ dehinc *summa cacumina* linquunt. „Tipikus és indokolt viszont a magasból történő megmutatás és szemlélés az apokalypsisekben” — folytatja; a kommentárjában felsorakoztatott tanulságos helyeket egészítette ki azután R. Reitzenstein⁸ további szövegekkel, amelyek igazolása gyanánt, hogy „a hegyre való felvezetés a keresztény apokalyptika hagyományos formája”.

Mi itt most a vergiliusi látomásnak nem vallástörténeti, hanem irodalomtörténeti jelentőségével, a VI. énekben olvasható római „Heldenschau” epikai funkciójával és majdnem kétezer éven át nyomon követhető utókorának változásaival óhajunk foglalkozni. Épp csak utalunk Vergilius eljárásának ötletességére, ahogy az Ilias „falról — a magasból — való szemlélésének” (*τεichoσκοπία*) és Odysseus (valamint Orpheus és Héraklész) *κατάβασις*-ának elemeit, továbbá a Laertésszel való találkozás meghatározó jelenetét új funkcióval bíró egészéig egyesítve⁹ alkotta meg eposzának helyileg is, mondanivaló szempontjából is központi fontosságú részét: a legendás hajdanok, történeti példák és boldog jelen teleologikus szemléletére alapozott látomását, Róma hivatásának és örökkévalóságának nagyszabású megszólaltatását (VI. 752–892).¹⁰

Ez a rész — bizonyos következetlenségei ellenére¹¹ — érthetőleg csábította utánzásra későbbi korok íróit, Maniliustól (I. 758–804)¹² Dantéig (Inf. IV. 115 —; Purg. VII. 49 —), és azóta is, egészen a múlt századig. A középkori apokalyptika — mint Norden¹³ megállapította, — meglepő módon alig mutat vergiliusi reminiscenciákat, hanem mintegy „végső, zavaros lezárása az apokalyptikus irodalom hosszú folyamának, amelyben Vergilius maga is benne áll”. Dante nyúlt vissza elsők tudatosan Vergiliusra, ő kapcsolta össze a középkori apokalyptikát a vergiliusi Nekyia motívumaival.¹⁴ Így érthető, hogy mind a két, fentebb jelzett helyen a vergiliusi alvilágjárás rekvizitumait találjuk. Az Inferno IV. énekében — a pokol tornácának sötéttségében — felcsillanó láng az ókori költészet öt legnagyobbjának helyét jelzi, akik (Omero poeta sovrano, Orazio satirico, Ovidio, Lucano, és maga Vergilius, az „altissimo poeta”) Dantét is örömmel méltatják társaságukra; majd „nyílt, fényes és magas” helyről (116: in luogo aperto, luminoso e alto) tárul a költő elé a többi „nagy szellem” alakja (119:

² Vö. Római tört. chrestomathia. Bp. 1963. 274.

³ Vö. Ant. Tan. i. h. (234.)

⁴ KERÉNYI K.: Ascensio Aeneae. A görög apokalyptika történetéhez. EphK 47 (1923) 33., vö. Phil. Wochenschr. 45 (1925) 284.

⁵ L. Ant. Tan. i. h. (235. sk.) — Hermés Trismegistosnak az ujjászületésről szóló revelációja is egy hegyen hangzik el (Poim. ed. Parth. 114.).

⁶ Aen. B. VI. (Leipzig, 1903) 293.

⁷ Vö. VI. 754 —: et *tumulum capit* (sc. Anchises), unde omnis longo ordine posset adversos legere et venientium discere vultus. A magasból való szemlélés fikciója csak a 886. sorban szakad meg (NORDEN: Komm. 337.).

⁸ Poimandres. Studien zur griech.-ägypt. und früh christl. Lit.² Leipzig, 1922. 33.

⁹ Vö. NORDEN: Komm. 295. és 305. skk.

¹⁰ A VI. éneknek (és talán az egész *Aeneis*-nek) erről a leghíresebb részletéről ld Norden kommentárját, különösen a 308. lapot: „Es war in der Form einer in die Urzeit verlegten Prophetie eine Huldigung für die Vergangenheit, deren Grösse Augustus zu regenerieren eben damals bemüht war, eine Mahnung für die Gegenwart und ein Vermächtnis an die Zukunft, sich solcher Ahnen würdig zu zeigen” stb.; a lívisi párhuzamokról ugyanitt, az Augustus-fórumnak az *imperium* gyarapítóit ábrázoló galériájáról vö. FR. ALTHEIM: Röm. Rel.-gesch. III. köt. (Berlin — Leipzig, 1933) 93. sk.

¹¹ Vö. NORDEN: Komm. 294. sk.; R. GANSCHNIETZ: RE „Katabasis” 2419; K. BÜCHNER: RE „Verg.” 1390. skk. h.; egy új katabasisról: M. TREU: Hermes 82 (1954) 24. skk.

¹² L. még: Sil. It., Pun. XI 11400–895; Stat., Theb. IV 406–548; Luc. VI. 778–820; vö. GANSCHNIETZ i. h. 2422 skk. h.

¹³ Komm. 7.

¹⁴ NORDEN: Komm. 8.; vö. H. HEISS: Virgils Fortleben in den rom. Literaturen. Das Erbe der Alten II. 20 (1931) 99. skk. = Wege zu Verg., hrsg. von H. Oppermann (Darmstadt 1966) 301. skk.

mi fur mostrati li spiriti magni): Élektra. Hektör. Aeneas. Caesar, Camilla, Penthesilea, Latinus a leányával, Brutus („che cacciò Tarquino”), Lucretia, Iulia, Marcia, Cornelia stb. A Purgatorio VII. énekében is úgy kell „felszállni” (50: salir), hogy „a magasból” (88: di questo balzo) jobban lehessen látni a virágos völgyben lent lakozó lelkeket: Habsburgi Rudolfot, a cseh Ottokárt s fiát, Vencelt, Merész Fülöpöt és a többit. (Az egész leírás vergiliusi ihletésű, vö. pl. Sordello szavait, 40. v.: „Loco certo non c'è posto...” Vergiliusszal, Aen. VI. 673: nulli certa domus etc.)

Eposz írására azóta sem vállalkozott költő Vergilius ismerete és felhasználása nélkül; kérdés csak az, hogy mit és hogyan használt fel belőle.¹⁵ Pl. Tasso (Gierus. lib. XVII 66 —) nem Anchises beszédének, hanem a VIII. énekbeli pajzisleírás (626 — 731) történeti galériájának mintájára jövendőtette meg egy remetével az Este-család sorsát egy pajzs ábrázolásaiból; Ariosto hősnője, Bradamante (Orl. fur. XXXIII) csodálatos falfestmény formájában szemléli az Itáliában rájuk váró háborúkat (gondoljunk Daedalus cumaei ajtószárny-remekléseire és az ezután következő Sibylla-jóslatra, Aen. VI. 20 —, vagy a karthagói Iuno-templom festményeire, I. 456 —). Hívebb maradt Vergiliushoz¹⁶ és főleg az apokalyptika bibliai hagyományaihoz Milton, mikor az *Elveszett paradicsom* XI. énekében Ádámot Mihály arkangyallal egy magas dombra vezetteti, hogy onnan az egész földet és az emberi nem jövőjét láthassa:

„Ascend, I follow thee, safe guide, the path
Thou lead'st me . . .” So both ascend
In the visions of God. It was a hill,
Of Paradise the highest, from whose top
The hemisphere of earth in clearest ken,
Stretch'd out to the amplest reach of prospect, lay.
Not higher that hill, nor wider looking round
Whereon, for different cause, the tempter set
Our second Adam, in the wilderness,
To show him all earth's kingdoms and their glory . . .

Másképp használta fel az ősi motívumot Camões, a Lusiadák költője.¹⁷ Hősét, a fedező Vasco de Gamát (X 76 —) a meghódított tenger megszemélyesítője, Thetis vezeti fel egy magas bércfokra, hogy onnan „testi szemével láthassa, mit nem lát a gyenge elmé”: a föld országait, elsősorban Indiát, — földgömbre rajzolva, és az istennőtől hallja honfitársainak sorsát. (Előbb, az V. énekben, Adamastortól, a Jöreménység-fokának szellemétől, hajóútjának viszontagságait hallhatta, míg a II. énekben — Verg. Aen. I. 223 skk. nyomán — Iuppiter tárta fel Venusnak a lusitanok boldogulását.)

Vég nélkül folytathatók a sort.¹⁸ Gian Giorgio Trissino, eposzában (L'Italia liberata da'Goti) Homéros felelevenítője, változást hozott a jövő feltárásának témájába: a IX. énekben Belizárt a Monte Cassino remetéje egy barlangba zárja, ahol látomást lát: mintha egy hegytetőn apjának árnya két hatalmas tükörben balról a multat, jobbról a jövendőt mutatná neki.

Közbevetőleg: ilyen varázstükörben mutatja meg Pálóczy Horváth Ádám Rudolphiasában Abaris szkíta főpap szelleme is Rudolfnak, az első Habsburg-császárnak utódait — egészen I. Ferencig:

Amit egy illý rangú lélek láthat, egyre lát, tud, ért,
Látszik e tükörbe minden, ami a tükörbe fért.
Im! e gömbölyeg tükörben amiket látsz bal-jelől,
Voltak; ami jobbra látszik, még ezen-tul jön elől.

Angyal Endre¹⁹ Pálóczy Horváth varázstükrét rózsakeresztes rekvizitumnak minősíti²⁰ és feltételesen L. B. Neumann (Neander) Milton-fordításából (Lapsus protoparentum ex poemate Miltoni, accedit supplementum ad I. VI Aeneidos de fati imperii Romano-Germanici et Augusta gente Austriaca, Vindobonae 1768) eredezteti. A Supplementumban szerepel az obligát *magas hegy*, amelynek tövében Aeneas az antik-Rómának nemcsak Augustus-kori virágzását, hanem romjait, majd Nagy Károlynak köszönhető feltámadását s a dicső Habsburg-utódokat is szemlélheti, — külön hely illeti meg V. Károlyt: hic vir, hic est, Romana suis qui regna

¹⁵ Még mindig nélkülözhetetlen CHR. G. HEYNE kommentárja, itt különösen a VI. énekhez írott XIV. excursusa: Futurum rerum praedictiones in epico carmine.

¹⁶ Vö. W. CONNELLY: Imprints of the Aeneid on Paradise Lost. Class. Journ. 18 (1922 — 23) 475.

¹⁷ Vö. H. HEISS: i. h. 107 skk. (= 309 skk.)

¹⁸ Vö. VL. ZABUGHIN: Virgilio nel rinascimento, I. — II. köt (Bologna 1921 — 24).

¹⁹ Az osztrák barokkromantika. EPhK 61 (1937) 242 sk. — A magyar irodalomból vett példák jó részének ismeretét JULOW VIKTOR baráti szívességének köszönöm.

²⁰ Vö. HEGYI FERENC: Pálóczy Horváth Ádám. Debrecen 1939. 38.

coronis aequabit, super Oceanum venturus ad Indos . . . — egészen Mária Teréziáig és II. József frankfurti megkoronázásáig. Pálóczi Horváth feltehetőleg csakugyan ismerte Neumann Vergilius-pótlását,²¹ de abban a varázstűkrő motívumáról nem olvasható. Viszont más Vergilius-utánczó epikus „látomásaiban”, rózsakeresztes traktátusokban felfigyelhetett rá. Angyal Endre²² hivatkozik korábbi írókra is és helyesen állapítja meg, hogy a Habsburgok „jós-latszerű galériába sorakoztatása a barokk uralkodó-ünnepelés kedvelt faja”, csak éppen ennek gyökerei mélyebbre, illetőleg régebbre nyúlnak.

Látszólag messze elkanyarodtunk Vergiliustól. De ha a római költő áttekinthetetlenül gazdag utókorának dokumentumait vizsgáljuk a varázsló, Vergilius eszközeül szolgáló varázstűkről is sok-sok változatban megtalálhatjuk. Domenico Comparetti, Vergilius középkori utóéletének múlt századbeli érdemes kutatója a közismert „Salvatio Romae”-val kapcsolatban utalt a keleti elbeszélésekben gyakorta szereplő tükörré, amelyben gazdája a világ minden titkát szemlélheti.²³

Ilyenféle tükörről olvashatunk pl. egyiptomi arab mondákban. Felix Liebrecht adata szerint²⁴ Saurid király olyan tükört készítettett, amelyben mindent láthatott, ami csak a hét égőv alatt történt; ez a tükör Amsús városában, egy zöld márványoszlop tetején állott. Hasonló tükre volt Ča város királyának: „a Nilus mellett állott egy oszlop, azon egy tükör, amelyben a király mindent láthatott, ami csak a hét égőv alatt történt”. Mindezek csak némileg különböző változatai annak a X. századi Masuditól előadott mondának,²⁵ amely szerint Nagy Sándor az alexandriai világtitórony tetején egy csodálatos tükört helyzetetett el, — állítólag Aristotelés szerkesztményét,²⁶ — amelyben Rum országot (Görögországot), a tenger szigeteit, lakóiknak minden lépését és ötszáz parasangán belül minden Egyiptom felé tartó hajót szemmel lehetett tartani. Egyes változatok szerint a Vergilius-mondából ismeretes „Salvatio Romae” is ugyancsak egy oszlopon álló tükör volt,²⁷ melyet a római uralom ellen lázadó idegenek (magyarok, karthágóiak, németek, apuliaiak . . .) a tartóoszlop aláadásával, családul törtek össze, — mint ahogy az alexandriai tükört is (a XII. századi Tudelai Benjámín szerint) Egyiptomnak egy görög ellensége rombolta szét.²⁸ Az „Epistula Presbyteri Iohannis”-ban²⁹ hasonló csodaszekélyről olvassuk: a fantasztikus Grál-szentély legfelső oszlopán elhelyezett tükör minden jó és gonosz szándékot egyformán megmutatott: in summitate . . . supremae columnae est speculum tali arte consecratum, quod omnes machinationes et omnia, quae pro nobis vel contra nos in³⁰ adiacentibus et subiectis nobis provinciis fiunt, a contentibus liquidissime videri et agnoscere possunt.³¹ A Simrock gyűjteményében olvasható másik csodás történet (VI 385: „Wie Virgilius einem Ritter durch einen Spiegel das Leben erhielt”) nem más, mint a Gesta Romanorum (ed. Oesterley) 102. sz. darabja: a varázsló Vergilius³² egy speculum politum segítségével menti meg egy szentföldi zarándok életét és mutatja meg neki otthon hagyott felesége hűtlenségét.

Ha ezekhez a fantasztikus mondaképződményekhez még a népmesei anyagot is hozzávennők,³³ nagyon messze jutnánk Vergiliustól, és sohasem érnénk a végére. Foglalkoznunk

²¹ Baróti Szabó Dávid magyarra is lefordította.

²² I. h. 243.

²³ D. COMPARETTI: Virgil im Mittelalter. Leipzig 1875. 256. = Virg. nel medio evo. Nuova ed. a cura di G. Pasquali, II. köt. (Firenze 1955) 79.

²⁴ Zur Volkskunde. Heilbronn 1879. 88. (Wüstenfeld, Orient und Occident I. 331. nyomán).

²⁵ F. LIEBRECHT: I. h. 89.

²⁶ Vö. J.-T. REINAUD: Monumens arabes, persans et turcs . . . II. köt. (Paris 1828) 418.: „Ce miroir, à les en croire, était l'ouvrage d'Aristote, comme tout ce qu'Alexandre posséda de plus surprenant. Quelques-uns ajoutent que c'était un talisman auquel se trouvait attachée la fortune de la ville d'Alexandrie.” (Aristotelés „szerzőségéről” csak annyit, hogy — LIEBRECHTnek egy másik adata szerint, I. h. 85. — azt a varázstűkrőt is „filozófus”: Bölcs Leó császár készítette, amely Bizáncot megmenhette volna.) L. még Fr.-L. NORDEN útleírását is: Voyage d'Égypte et de Nubie, III. köt. (Paris 1798) 163. — Az alexandriai világtitórony mondanájának érdekes (a Macbeth mozgó erdejével megtoldott) változatát jegyezték fel a múlt század elején a galiciái (spanyolországi) La Coruñában (COMPARETTI, II. köt. 278. sk.) E szerint Hercules az Aristoteléshez hasonló varázstűkrőt helyezett el annak a toronyának a tetején, amely alá a legyőzött Geryonest eltemette, a város kikötőjének bejárata mellett: „quello specchio . . . mostrava ai Corognesi, per quanta fosse la distanza, tutte le navi che intendessero venire a danno loro.” Geryones egy késői leszármazója friss gallyakkal tűzdelte tele hajóit: a coruñaiak nem tartottak az úszó erdőből, így veszítették el toronyukat, tükörüket és szabadságukat.

²⁷ F. LIEBRECHT: I. h. 89.; a trójai Palladium hasonló középkori értelmezésére utal COMPARETTI: 256, 3. j. = II. köt. 79, 2. j.

²⁸ COMPARETTI: 258, 2. j. = II. köt. 81, 1. j.

²⁹ L. G. OPPERT: Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. Berlin, 1864. 176.

³⁰ OPPERT szövegében: et.

³¹ Vö. FR. H. V. HAGEN: Briefe in die Heimat, IV. köt. (Breslau, 1821) 119.; K. SIMROCK: Die deutschen Volksbücher, VI. köt. (Basel s. a.) 380: „Säule Vergils, darauf ein Zauberspiegel, worin die Feinde Roms sichtbar wurden”.

³² Vö. K. BÜCHNER: RE „Verg.” 1479. h. (A XII. században felbukkanó konstrukció „tudós” — nem „népi” — eredetű).

³³ COMPARETTI: 256, 3. j. = II. köt. 79, 2. j.; J. BOLTE — G. POLIVKA: Anm. zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, III. köt. (Leipzig, 1918) 365. skk. (No. 191: Das Meerhäschen); BIELER: Hwb. dt. Abergl. „Spiegel” IX. (Berlin, 1938 — 41) 547. skk. h.; STITH THOMPSON: Motif-index of Folk-Lit. II. köt. (Copenhagen, 1955) D. 1323, 1 „Magic clairvoyant mirror” (Type 425).

kell viszont még a tükörjósítás praktikájának újkori fejleményeivel, amelyek közvetlenül összefüggenek az Aeneis alvilági seregszemléjének utóéletével. Messze földön híresek voltak azok az idegenben járó „velenceiek” (Venediger), akik holmijuk közt magukkal hordozták tükrüket is, hogy láthassák, mi történik otthon, Itáliában,³⁴ illetőleg fordítva: a lagunák városában járó idegenek is így „tájékozódtak” az otthoni dolgokról.³⁵ Ennek a praktikának az ókorba visszanyúló eredete itt nem érdekel közelebbről bennünket.³⁶

Érdekes viszont néhány olyan adat, amely a jövő tudakolásának XVI–XVII. századi gyakorlatát szemlélteti és a Trissinónál talált új epikus motívum párhuzamaként fogható fel. Christoph Peller „Politicus sceleratus”-ában³⁷ egy meg nem nevezett királypárti személy (*nonnemo*) 1649. májusában (tehát január 30. után!) kelt levelét olvassuk. A levélíró szkeptikus nyilatkozik „némelyek” köztársaság-alapító szándékáról (videtur nunc temporis velle quosdam Rempubl. Anglicanam fundare) és részletesen ismerteti azt a tükörjósítást, amellyel VII. Henriknek Rómába küldött követe a Lancaster- és Tudor-ház frigyének jövőjét akarta volna kipuhatólni: cum Henricus VII. . . ducta Elizabetha, Edouardi IV filia in matrimonium . . . de ea coniunctione Pontificem Romanum per legatum certiore fecisset, factum est, ut hic ipse legatus a quopiam astrologiae perito, de foederis huius duratione percunctatus, monitus fuerat, ut in speculum sibi appositum sollicito oculos defigens observaret species sibi in eo oblatas, exindeque, quid ex coniunctione harum familiarum in posterum spectandum foret, conciperet. Az inszenálás szerint tehát a jóslatkérés az 1480-as években történt, de látni fogjuk, hogy a fikció jóval későbbi keletű, mert a „látomás” I. Károly lefejezésével végződik. Sorra megjelenik a tükörben egy megtermett barna férfi, aki lábsókra járul a pápa elé; majd egy szép hajadon, akit a férfi feleségül akar venni, de a pápa ebben meg akarja akadályozni, mire a férfi tettel inzultálja. A következő alak egy szép ifjú, homlokán a felirat: „Angelus, rex et puer”; egy nő („furia furiarum”) jelenik meg ezután ötször, majd egy másik („excellentissima”) 45-ször; azután egy idősebb férfi („pacem damnosam semper amavi”), végül egy véres fejű személy („coniunctio in sanguine concepta est et in sanguine finienda erit”). A tükörben megjelent alakok azonosítása nem nehéz: VIII. Henrik, Anna Boleyn, VII. Kelemen, VI. Eduard, Maria Stuart, Erzsébet, I. Jakab és I. Károly. A „jóvendőlést” mindenestre még Cromwell életében találták ki, mert a levélíró idézi az „astrologus seu potius oculorum praerictor” szavait: „Hi sunt reges, qui ex hac Lancasteris Eboracensisque familiae coalitione prodibunt,³⁸ plures haud habebitis. . . cum sic fata velint, ut regibus post hos careant. . .” Quamdiu autem hisce ex principiis enata Respublica duratura sit, dies docebit, — fűzi hozzá a levél írója.³⁹

Medici Katalin varázstükrét Comparetti is említi,⁴⁰ de Reinaud katalógusára⁴¹ való hivatkozása téves. Még ábrázolását (from the Douce Collection, Bodleian Library, Oxford) is megtaláltuk viszont R. H. Robbins „boszorkány-enciklopédiájában”,⁴² ahol — sajnos, forrás megjelölése nélkül — azt olvassuk, hogy a királyné mágusoktól készített tükrében Franciaország jövődö uralkodóit szemlélhette: elsőnek IV. Henriket, majd XIII. Lajost, azután XIV. Lajost látta benne, végül egy csomó jezsuitát, akik a monarchiát meg akarták dönteni, hogy maguk uralkodjanak. „Ez a tükör még ma is látható a királyi palotában.” (This mirror may still be seen today in the Palace of the King.) Azóta valószínűleg eltörtött; Reinaud is egy török költőnek az evilági dolgok esendőségére vonatkozó idézetével zárta fejezetéseit: „Enfin le miroir d’Alexandre n’a-t-il pas été brisé?”⁴³

Szó esett fentebb Neandernek az Aeneis VI. énekéhez írott supplementumáról és általában „a Habsburgok jóslatszerű galériába sorakoztatásáról”, mint „a barokk uralkodó-ünnepelés kedvelt fájáról”.⁴⁴ Ennek a „műfajnak” további részletezése helyett utaljunk inkább Heyne megállapításaira⁴⁵ az újkori Vergilius-utánzók mindenáron újra való törekvésével kap-

³⁴ Vö. R. WÜNSCH: Ein Odenwälder Zauberspiegel. Hess. Blätt. f. Volksk. 3 (1904) 157: a kérdés legjobb összefoglalása.

³⁵ C. MEYER: Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolg. Jahrh. Basel 1884. 283.

³⁶ Eligazításul utalnunk R. WÜNSCH és BIELER id. cikkeire. L. még: J. v. NEGELEIN: Bild, Spiegel und Schatten im Volksglauben. Arch. f. Rel.-wiss. 5. (1902) 25 ssk.; R. GANSCHINIETZ: RE „Katoptromanteia (Spiegelzauber)” 27. h.; R. MERINGER: Der Spiegel im Aberglauben. Wörter und Sachen 8 (1923) 17. ssk. P. SEDIR könyvéhez (Les miroirs magiques, Paris 1895) nem jutottam hozzá. A *specularii* középkori ténykedéséről l. I. OH. SARESB.: Policr. I 12 (PL 199, 408), 1. végül I. CASAUBONUS megjegyzéseit a SHA v. Did. Iul. c. 7-hez.

³⁷ Noribergae 1698 (4. kiadás), 43–46.

³⁸ Peller szövegében: *prodibant*.

³⁹ Vö. C. MEYER: i. h. 282.

⁴⁰ COMPARETTI: 256. 3. j. = II. köt. 79, 2. j.

⁴¹ Monumens . . . II. köt. 418.

⁴² Encycl. of Witchcraft and Demonology. New York 1959. 210.

⁴³ Monumens . . . II. köt. 420.

⁴⁴ ANGYAL E.: i. h. 243., vö. J. W. NAGL – J. ZEIDLER – E. CASTLE: Deutsch-österr. Lit.-gesch. II. köt. I (Wien 1914) 65.

⁴⁵ Virg. Op. II³ (Londini 1793) 812. sk.

csolatban (recentiores poetae epici . . . *varietati et novitati primo loco studendum esse arbitrati sunt*). Mivel azonban a jövő kitudakolásának módszerei nem éppen számosak, és újat nem mindenki tud kieszelni, legtöbbször ugyanazt színezik-forgatják: itaque in varietate quamvis magna, si plures contuleris, taedium tamen facit *idem ubique revertens rerum ordo, eadem phantasmatum species et in rerum probabilium et absurdarum operosa conquisitione confessa ingeniorum infucunditas*. Ezért jött kapóra sokaknak a középkori Vergilius-mondák tükrös változata: a tükörmézzel kombinált alvilági seregszemlének az éppen időszerű dinasztíára való alkalmazása így nemcsak változatosabbnak és érdekesebbnek, hanem egyúttal „vergiliusibbnak” is ígérkezett.

Most már csak Csokonainak „Homerus és Tasso nyomdokin” tervezett „heroica epopeia”-járól⁴⁶ szeretnénk szólni. Az Árpádiásznak 1795/96-ból származó vázlatában⁴⁷ az eposz befejezésének terveként ezt olvassuk: „Árpádnak (Csepel szigetéről) az Attila várába való menetele . . . *Isteni látás a végzés tükör-szobájában*, maradékaról, egész a mostani időkig. Itt, valami csak méltóságos a magyar nemzetben, mind fogja látni Árpád.”⁴⁸ A terv — sajnos — csak terv maradt, így Árpád látomását részleteiben rekonstruálni nem tudjuk. Köz hely a Csokonai-filológiában, hogy a költő Árpádiászában nem annyira Homéroszt és Tassót, mint inkább Voltaire „Henriade”-ját és az Aeneist akarta volna követni.⁴⁹ Tény, hogy Csokonai ismerte az „Henriade”-ot,⁵⁰ de „a végzés tükör-szobájának képzetét” mégsem vehette Voltaire-től, mert az Henriade VII. énekében Szt. Lajos a „Végzet palotájához” (le palais des Destins) vezetí ugyan Henriket, de annak csak „száz érckapuja” (cent portes d'airain, — vö. Sibylla barlangjának vergiliusi leírásával, Aen. VI. 43: quo lati ducunt aditus centum, ostia centum) tárul fel Henrik ámuló szeme előtt, *tükörről* sehol sem olvashatunk. Egyelőre megállapíthatatlan, hol bukkant Csokonai a végzet „tükör-szobájára”: az sincs kizárva, hogy a végzet palotájának Voltaire-nél talált képét és a megszületendő francia uralkodók felsorakozását ő kombinálta volna a máshonnan (esetleg éppen Heyne excursusából⁵¹ vagy Bárócziék rózsakeresztes praktikáiból)⁵² ismerős tükörijárással és a vergiliusi seregszemlével.

De a varázstükörrel hovatovább nemigen lehetett előhozakodni. Már Kazinczy is úgy nyilatkozott mágikus tükörrel operáló szabadkőműves-rózsakeresztes ismerőseiről, hogy az illetők fejében valami zavar van.⁵³ A XIX. század nagy epikusai már nem folyamodtak ehhez a motívumhoz, csak népszokásokban és fantasztikus történetekben bukkán fel azóta is a jövőbe- és távolbalátásnak ősi „módszere”, Aeneas alvilági látomásának késői változata.

Borzák István

Mészáros Ignác dalbetéteiről

A Kartigám dalbetétei

Toldy Ferenc a következőket jegyezte fel Mészáros Ignác *Kartigám*-járól: „. . . nem volt magyar leány, mely ne szégyenlettel volna Kártigámot nem ismerni, s mely annak szomorú énekeit ne dalolta volna.¹ A kettős átdolgozás után megmaradt négy dal — az érdekes mese-szöveg, a fitogtatott erkölcsösség s a regényben megnyilvánuló feudális szemlélet mellett² — bizonyára közrejátszott Mészáros fordításának népszerűsítésében: sőt valószínűleg — elszakadván a regénytől és önálló életet kezdvén — olyanok ajkán is felcsendült, akik magát a regényt nem olvasták. Elterjedésük a szöveg változását és a variánsok feljegyzését vonta maga után.

⁴⁶ HARSÁNYI—GULYÁS: ÖM. II. köt. 2. 684.

⁴⁷ Vö. JUHÁSZ GÉZA: Csokonai Árpádiásza. Acta Univ. Debr. 5 (1958) 108.

⁴⁸ Csokonai V. M., Összes Versei (Bp. 1956) 411.

⁴⁹ CSÖNGÉRY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. Bp. 1931. 20. JUHÁSZ GÉZA (i. h. 115.) helyesen mutat rá Dugonics el nem hanyagolható hatására.

⁵⁰ „Szilágyi Sámuel-féle fordításából lelkesen olvas a Tempefőiben az ásitó Szertepertőinek Rozália”: JUHÁSZ G.: i. h. 108.

⁵¹ Heyne Vergiliusa több példányban is megvolt a Kollégium könyvtárában; Csokonai *biztosan* ismerte és használta a *summus Heynius* híres művét (vö. Kazinczy, Lev. XIX. köt. 370 és 420), hiszen az anakreoni dalokhoz írott „Jegyzések és értekezések”-ben többször idézi is az 1787. évi kiadást. vö. EPhK 71 (1948) 80.

⁵² Vö. SZATHMÁRY LÁSZLÓ: Magyar alkémisták. Bp. 1928. 152.

⁵³ Kazinczy, Lev. X. 507 (Rumynak): „. . . so muss ich glauben, in ihrem Schädel sey es nicht richtig”.

¹ TOLDY FERENC: A magyar költészet története. Pest, 1867. 446.

² Bővebben l. Az első magyar heroikus regény. Studia Litteraria, KLTE, Debrecen, 1966. 3—23. — Az eredetit Johann Leonhard Rost 1710-ben adta ki Meletaon álneven. (Die türckische Helena. Der curieuses und galanten Welt in einer Liebes-Geschichte.) Mészáros közvetlen forrásául David Christian Walthernak Menander álneven, 1723-ban kiadott regénye (Der unvergleichlich-schönen Türkin wundersame Lebens- und Liebes-Geschichte) szolgált. Mindkét német szöveg megtalálható a Ráday-könyvtárban.